

GOEDE VRIJDAG

Het Passieverhaal

met muziek van Heinrich Biber (1644-1704)

Liturg	ds. Idelette Otten
Lector/Cantor	Samuel Reid Navarro
Viool	Antoinette Lohmann
Orgel	Jaap Jan Steensma
Balgentreder	Kato Lindberg

Met dank aan	Simone Manuputty Dionysia Kazantzidi voor het uitlenen van hun violen.
--------------	--

INLEIDING

Al eeuwenlang komen christenen samen op de dag waarop Jezus Christus is gestorven, Goede Vrijdag. Op dat moment wordt het verhaal gelezen en herdacht. Vaak klinkt daarbij ook muziek, bijvoorbeeld in de vorm van een gezongen Passieverhaal (denk aan de Matthäus Passion). De muziek helpt dan om beter in contact te komen met het verhaal.

De Passie van vandaag is instrumentaal: er is alleen die ene viool met begeleiding. Het resultaat is zo indringend! Soms is het verstild, soms heftig of aangrijpend en af en toe zelfs even opgewekt!

Die afwisseling zorgt ervoor dat je het verhaal van verschillende kanten kunt horen en beleven. Wat er gebeurd is menselijk gezien vreselijk, maar tegelijkertijd klinkt er ook hoop. De boodschap is dat Christus het allemaal heeft ondergaan omwille van anderen.

=====

Stilte

De klok slaat

Gebed

Zingen: 'Glorie zij U, Christus'

naar 'Laus Tibi Christe', Salzburg ±1350 [NLB-nr. 574]

1. Glo - rie zij U, Chris - tus, U leed on - ze nood,
5 U ging on - ze kruis - weg, U stierf on - ze dood,
9 U ging on - ze kruis - weg, U stierf on - ze dood,
13 In de nacht der nach - ten streed U on - ze strijd,
17 U leed on - ze ang - sten, on - ze een-zaam - heid.
22 Ky - ri - e e - le - i - son, Chris - te e - le - i - son,
Ky - ri - e e - le - i - son.

Christus is gekomen in ons aards bestaan,
nam onze gestalte, onze zwakheid aan,
aan het kruishout stierf Hij in gehoorzaamheid,
Hij, de schuldeloze, scheldt de schulden kwijt.
Kyrie eleison, Christe eleison, Kyrie eleison.

Glorie zij U, Christus, licht in onze nacht,
U verbreekt het donker, alles is volbracht;
geef dat wij een volk zijn dat U toebehoort,
één van ziel en levend bij uw heilig woord.
Kyrie eleison, Christe eleison, Kyrie eleison.

Lezing Lucas 22: 39-46

Sonate 'Jezus op de Olijfberg'

Aan het begin van het verhaal zet Biber de toon met een sonate waarin de viool is gestemd op een manier waarop de snaren weinig resoneren. In de stemming zitten symbolische dissonanten as tegen g en es tegen d. De buitenste snaren vormen een overmatige kwart, het beruchte dissonante interval dat wel bekend staat als de 'duivel in de muziek' (*diabolus in musica*).

Biber geeft het eerste deel de aanduiding 'Lamento' (klacht). In de op- en neerwaartse variaties is een muzikaal kruis-symbool te horen. Andere symbolen die voorbij komen zijn de innerlijke onrust en angst, de verschijning van een engel en, aan het slot, zweet dat als bloed op de grond druppelt.

Lezing Lucas 22: 47-65

Sonate 'de Geseling'

Wanneer Biber karakters met water of bloed wil uitbeelden, lijkt hij vaak te kiezen voor een unisono-beweging over verschillende snaren.

De sonate bestaat in hoofdzaak uit twee delen die gebaseerd zijn op dansritmes. De eerste is een Allemande met variatie, de tweede een Sarabande met variatie. In die laatste zijn de muzikale kruisfiguren aanwezig, terwijl de snelle noten lijken te verwijzen naar de geseling.

Lezing Lucas 22: 66-71, 23: 1-9

Stilte

Lezing Johannes 19: 2-6

Sonate 'de Doornenkroon'

Net als de voorgaande bestaat ook deze sonate uit twee hoofddelen, waarvan het tweede opnieuw is gebaseerd op een dansritme. Behalve de muzikale kruisfiguren lijkt de symboliek hier vooral te zitten in spot en sarcasme, doorklinkend in zich herhalende noten. In het slot is het net of Biber de luisteraar nog even wil laten voelen hoe de kroon, zoals op de afbeelding, nog even wordt aangedrukt.

Lezing Lucas 23: 13-32

Sonate 'de Kruisdraging'

Aan het begin van deze sonate schrijft Biber geen Lamento, zoals in de eerste sonate van vandaag, maar toch is dat weeklagende karakter nadrukkelijk aanwezig.

De tocht van Pilatus naar de executieplaats was een weg van vallen en opstaan. Een Lijdensweg. Biber maakt het niet te zwaar, met de keuze voor—opnieuw—een dansritme (Courante). Het is ook in dit deel van het verhaal, dat Jezus nog enige hulp krijgt, medeleven ervaart.

Het slot, 'Finale' genoemd, is indringend. De plek van bestemming is bereikt, maar de textuur is ijl. Het is een einde dat geen echt einde is. Het ergste moet nog komen.

Lezing Lucas 23: 33-46

Stilte

Sonate 'de Kruisiging'

De sonate opent met het vaker gehoorde kruisfiguren.

Verschillende van de muzikale karakters kunnen gekoppeld worden aan gebeurtenissen in de bijbehorende lezing: de heftigheid van het verhaal, het glorieuze (het is een koning, die sterft), maar ook de eenzaamheid en verlatenheid, doodsstrijd en sterven, duisternis en aardbeving.

Lezing Lucas 23: 47-56

Stilte - Gebed - gezamenlijk 'Onze Vader'

Onze Vader in de hemel,
laat uw naam geheiligd worden,
laat uw koninkrijk komen,
laat uw wil gedaan worden
op aarde zoals in de hemel.
Geef ons vandaag het brood
dat wij nodig hebben.
Vergeef ons onze schulden,
zoals ook wij vergeven
wie ons iets schuldig is.
En breng ons niet in beproeving,
maar red ons van het kwaad.
Want aan U behoort het koningschap,
de macht en de majesteit,
in eeuwigheid. Amen.
[tekst: NBV21, Matteüs 6: 9-13]

We verlaten in stilte de kerk, wie dat wil mag nog even blijven zitten.

- *Vanavond om 19.30 uur wordt de dienst van het Paastriduum voortgezet met een wake.*
- *Morgenavond om 21.30 uur is er de Paaswake (Schrift en Tafel) met medewerking van de Cantorij.*
- *De dienst op Paasmorgen begint om 10.00 uur. Dan werken ook koperblazers mee aan de viering.*

TOELICHTING: DE SAMENSTELLING VAN DE PASSIE

De Oostenrijker/Boheem Heinrich Ignaz Franz (von) Biber (1644-1704), was een van de belangrijkste violisten van de 17e eeuw. Zijn composities hebben substantieel bijgedragen tot de ontwikkeling van de viooltechniek, in een tijd waarin de viool nog een vrij nieuw instrument was. Het grootste deel van zijn carrière werkte Biber in dienst van de aartsbisschop van Salzburg, Maximilian Gandolph von Künburg.

De rozenkrans en privé-devotie

Eén van de gebruikelijke manieren om jezelf spiritueel te 'oefenen', was het bidden van de Rozenkrans, verbonden met de Maria-verering. Met de rozenkrans (een soort kralenketting) kon je bijhouden hoeveel 'wees-gegroetjes' en 'onze-vaders' je had gebeden. Het steeds herhalen van dezelfde gebedsformules werkt als een soort mantra, waardoor je spirituele ruimte kunt ervaren.

Om de aandacht te sturen, zijn er verschillende 'geloofsgeheimen' of 'geloofsmysterieën' aan de rozenkrans verbonden. Sommige van die geheimen zijn vreugdevol. De geboorte van Jezus bijvoorbeeld, of de aankondiging van zijn geboorte. Andere zijn glorievol, zoals de opstanding of de komst van de Heilige Geest. Vijf geheimen zijn droevig: Jezus op de Olijfberg, de geseling, de doornenkroon, de kruisdraging en de kruisiging.

Bisschop Max Gandolph stimuleerde de Maria-verering in zijn domein en hij stimuleerde het bidden van de rozenkrans. Voor studenten aan de universiteit was deze devotie zelfs verplicht gesteld. In hun Aula Academica hingen dan ook vijftien schilderijen die de vijftien geheimen van de rozenkrans tot onderwerp hadden. Door te kijken naar kunst en het luisteren naar muziek, werden zij zo gestimuleerd in hun meditatie.

Mediteren en bidden waren geen dingen die gebeurden in gedachten, maar waren een activiteit waaraan alle zintuigen, het hele lichaam mee konden doen

De 'Biber-Passie'

De vandaag gepresenteerde Biber-Passie is afkomstig uit een prachtig handschrift dat Biber opdroeg aan zijn broodheer, bisschop Max Gandolph. Helaas ontbreekt de titelpagina van het manuscript, waardoor de officiële titel van de sonates niet bekend is. Meestal worden de werken 'de' Rozenkrans Sonates genoemd, maar de naam Mysterie Sonates komt ook veel voor.

Deze namen zijn ontleend aan de gravures die aan ieder muziekstuk voorafgaan. Die plaatjes corresponderen namelijk precies met de vijftien geheimen van de rozenkrans. Onze Biber-Passie is een presentatie van de muziek bij de vijf droevige geheimen; de bijbehorende gravures zijn in dit boekje afgedrukt.

Symboliek en Scordatura

Als een Passie-verhaal wordt gezongen, is er een tekst die precies zegt waar het verhaal over gaat. Bij instrumentale muziek is dat een stuk moeilijker. Muziek die heel nadrukkelijk iets uitbeeldt ('programma-muziek') kan al gauw schoolmeester-achtig worden. Bij veel instrumentale muziek geldt dan ook: wat je hoort, of denkt, dat leg je er zelf in.

Toch is er heel veel te horen en beleven in Bibers spectaculaire Rozenkrans Sonates!

Spectaculair is bijvoorbeeld de klank. De sonates maken namelijk ieder gebruik van een eigen stemming. Biber gebruikte geen 'standaard' stemming, maar 'ver-stemming', *scordatura* in het Italiaans. Daarmee kon een componist de viool anders laten klinken en nieuwe technische dingen realiseren. De viool resoneert in iedere sonate anders.

Biber maakt hier graag gebruik van in de Rozenkrans Sonates. Is het onderwerp positief, dan is de stemming hoger en klinkt de viool stralender. Bij de droeve geheimen van vandaag werkt het precies omgekeerd.

Voor een violist is het spelen van de Rozenkrans Sonates als een reis vol geheimen. Dat begint met de vraag: hoeveel violen heb ik eigenlijk nodig om dit te spelen? [Antwoord: vijf]. Maar verwarrend voor de speler is vooral dat je iets anders hoort dan wat je speelt; de klinkende werkelijkheid is anders. Zo staan er op papier bijvoorbeeld allerlei dissonanten en theoretische onmogelijkheden, maar als je je eraan overgeeft en toch speelt wat er staat, dan blijkt de *scordatura*-viool opeens tóch fantastische klanken voor te brengen!

Wat een beeld: op papier staat iets onmogelijks. Maar voor wie erbij is voltrekt zich *live* een wonder: vanachter het papier klinkt er een andere werkelijkheid.